Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ભાવનાખ્ય સંસ્કાર, સંખ્યા, પરિણામ, પૃથક્ત્વ, સંયોગ અને વિભાગ, એવા ચૌદ ગુણ રહેલા છે.

જીવાત્મા—जन्यज्ञानाद्यधिकरणं जीवात्मा । જે દ્રવ્ય એવા જ્ઞાન, ઇચ્છા અને પ્રયત્નનું સમવાય સંબંધે કરીને અધિકરણ હોય તે દ્રવ્ય જીવાત્મા કહેવાય છે.

૨. विभुत्वे सति ज्ञानासमवायिकारणसंयोगाश्रयो जीवात्मा । જે દ્રવ્ય વિભુ હોય, તથા જ્ઞાનના અસમવાયિ કારણરૂપ જે સંયોગો, તેનો આશ્રય હોય, તે દ્રવ્ય જીવાત્મા કહેવાયછે.

૩. सुखदुःखादिसमवायिकारणं जीवात्मा । સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન અને ભાવનાખ્ય સંસ્કાર, એ છ ગુણોનું જે સમવાયિ કારણ તે જીવાત્મા.

जीवाश्रयाप्रमा—अनधिगताबाधितविषयाकारान्तःकरणवृत्तिप्रतिबिम्बिता चित् जीवाश्रयो प्रमा ।(પહેલાં) અજ્ઞાત અને બાધથી રહિત એવા વિષયના આકારની અંતઃકરણની વૃત્તિમાં પ્રતિબિંબિત ચૈતન્ય તે જીવાશ્રયા પ્રમા.

ज्ञप्तिपरतस्त्वम् (प्रमात्वम्)—ज्ञानमात्रग्राहकसामग्रीभिन्नसामग्रीग्राह्यत्वं ज्ञप्तिपरतस्त्वम् । કેવળ જ્ઞાનની ગ્રાહક જે સામગ્રી છે, તે સામગ્રીથી ભિન્ન સામગ્રી વડે જે ગ્રાહ્યત્વ છે, એજ તે એજ પ્રમાત્વમાં જ્ઞપ્તિ પરતસ્ત્વ છે. એનેજ પરતોગ્રાહ્યત્વ પણ કહે છે.

ज्ञप्तिस्वतस्त्वम् (प्रमात्वम्)—दोषाभावसहकृतयावत्स्वाश्रयग्राहक सामग्रीग्राह्यत्वं ज्ञप्तिस्वतस्त्वम् । (લક્ષણમાંના स्व શબ્દ વડે प्रमात्व નું ગ્રહણ કરવું.) એ પ્રમાત્વનું આશ્રયભૂત જે પ્રમાજ્ઞાન છે, તે પ્રમાજ્ઞાનની ગ્રાહક જેટલી જેટલી સામગ્રી છે, અર્થાત્ એ પ્રમાત્વના આશ્રયભૂત પ્રમાતજ્ઞાનને વિષય કરનારા જ્ઞાનની જનક જેટલી જેટલી દોષાભાવ સહકૃત સામગ્રી છે, તે સામગ્રીવડે જે ગ્રાહ્યત્વ છે, અર્થાત્ તે સામગ્રીજન્ય જ્ઞાનનું જે વિષયત્વ છે, એજ પ્રમાત્વ વિષે જ્ઞપ્તિસ્વતસ્ત્વ છે. તાત્પર્ય કે—દોષાભાવસહકૃત સામગ્રી વડે જન્ય જે જે જ્ઞાન તે પ્રમાત્વના આશ્રયભૂત પ્રમાજ્ઞાનને વિષય કરે છે, તે સર્વજ્ઞાન પ્રમાત્વને પણ વિષય કરે છે. એજ તે પ્રમાત્વમાં સ્વતોગ્રાહ્યત્વ છે તથા જ્ઞપ્તિસ્વતસ્ત્વ છે.

ज्ञातत्वम्—ज्ञानभास्यत्वम् । જ્ઞાનવડે જણાવાપણું.

૨. ज्ञाननिवर्त्याज्ञानाविषयत्वम् । જ્ઞાનથી દૂર થઇ શકે એવા અજ્ઞાનનો વિષય નહિ હોવાપણું.

ज्ञातसत्ता—જ્ઞાન થાય તેજ વખતે જે વિષયની સત્તા છે તે જ્ઞાતસત્તા કહેવાય છે.

ज्ञाता—विषयचैतन्यभिव्यञ्जकान्तःकरणाज्ञानयोः परिणामात्मकवृत्त्युपहितं चैतन्यम् । વિષય ચૈતન્યની અભિવ્યંજક જે અંતઃકરણ અને અજ્ઞાનની પરિણામરૂપ વૃત્તિ, એ વૃત્તિની ઉપાધિવાળુ ચૈતન્ય તે જ્ઞાતા.

ज्ञानम्—विषयचैतन्याभिव्यंजकान्तःकरणाज्ञानयोः परिणामरूपावृत्तिः । વિષય ચૈતન્યની અભિવ્યંજક એવી અંતઃકરણ અને અજ્ઞાનના પરિણામ રૂપ વૃત્તિ તે જ્ઞાન.

૨. प्रत्यगात्मनि देहाद्यतिरिक्तत्वप्रकारको, देहादौ वा प्रत्यगात्मारिक्तप्रकारको निश्चयो ज्ञानम् । પ્રત્યગ્ આત્મા દેહાદિથી ભિન્ન છે, અથવા દેહાદિ પ્રત્યગાત્માથી ભિન્ન છે, એ પ્રકારનો નિશ્ચય તે જ્ઞાન.

૩. जीवब्रह्मणोरभेदनिश्चयो ज्ञानम् । જીવ અને બ્રહ્મના અભેદનો નિશ્ચય તે જ્ઞાન.

૪. अर्थप्रकाशत्वं ज्ञानत्वम् । પદાર્થને પ્રકાશ કરવાપણું તે જ્ઞાનત્વ.

૫. અંતઃકરણની વૃત્તિ વડે જ્ઞાન થાય માટે વૃત્તિને પણ જ્ઞાન કહે છે.

૬. જ્ઞપ્તિ, સંવિત્, એ પણ જ્ઞાનનાં નામ છે.

૭. વૃત્તિ અવચ્છિન્ન ચૈતન્ય તે જ્ઞાન. મતલબ કે મનની વૃત્તિ ચૈતન્યના જેટલા

For Private And Personal Use Only

JAIN REFERENCE LIBRARY ACHARYA SURENDRASURI JAIN TATVA GYANSHALA Page 2/2

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

દેશમાં વ્યાપ્ત હોય તેટલા દેશના વૃત્તિવાળા ચૈતન્યને જ્ઞાન કહે છે. જ્ઞાનના બે પ્રકાર છેઃ (૧) પરોક્ષ જ્ઞાન અને (૨) અપરોક્ષ જ્ઞાન. વળી બીજી રીતે એના પાંચ ભેદ છેઃ (૧) સંશય, (૨) ધારાવાહિક, (૩) કાર્યજ્ઞાન, (૪) અહાર્યજ્ઞાન, અને (૫) સ્મૃતિ.

ज्ञानगतप्रत्यक्षम्-तत्तद्व्यवहारानुकूलचैतन्यस्य तत्तदर्थाभेदः । તે તે વ્યવહારને અનુકૂળ ચૈતન્યનો તે તે અર્થની સાથે અભેદ તે જ્ઞાનગત પ્રત્યક્ષ કહેવાય.

૨. अपरोक्षार्थगोचरव्यवहारजनकत्वयोग्यज्ञानत्वम् । અપરોક્ષ એવા અર્થ વિષે વ્યવહાર કરી શકવાને યોગ્ય જે જ્ઞાનપણું તે જ્ઞાનગત પ્રત્યક્ષ કહેવાય.

૩. अयोग्यप्रमाणाजन्यत्वे सति वर्तमानयोग्यविषयचैतन्याभिन्नत्वम् । જે પ્રત્યક્ષ, અયોગ્ય પ્રમાણથી ન ઉપજેલું હોય અને તે સાથે વળી તે વર્તમાન એવા યોગ્ય વિષય ચૈતન્યથી અભિન્ન હોય, તે જ્ઞાનગત પ્રત્યક્ષ કહેવાય.

ज्ञानगतापरोक्षम्—(ઉપલો શબ્દ જુઓ.)

ज्ञानदण्डत्वम्—अज्ञानतत्कार्यदमनहेतुत्वम् । અજ્ઞાન અને તેના કાર્યના દમનનું હેતુપણું.

ज्ञाननिवर्त्यत्वम्—જ્ઞાન વડે નિવૃત્ત થવાપણું; અજ્ઞાનનો નાશ.

ज्ञानफलम्—वर्तमानलिङ्गदेहनिवृत्तिः । વર્તમાન એવા લિંગ દેહનો નાશ અને જ્ઞાનનું ફળ છે. અથવા—

૨. भाविजन्मानारम्भः । હવે પછી થવાના જન્મનો અનારંભ.

૩. अविद्यानिवृत्तिः । અવિદ્યા અથવા અનાદિ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ.

ज्ञानलक्षणसन्निकर्षः—स्वविषयविषयकप्रत्यक्षज्ञानजनको ज्ञानविशेषः । જે વસ્તુ જે જ્ઞાનનો વિષય હોય છે, તે વસ્તુ માત્રને વિષય કરનારા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનું જે જ્ઞાનજનક હોય છે, તે જ્ઞાનને જ્ઞાનલક્ષણ સન્નિકર્ષ કહે છે. જેમ—જે મનુષ્યે પૂર્વે બહુ વાર ચંદનના સૌરભ (સુગંધી) ગંધનું ઘ્રાણ ઇંદ્રિય વડે પ્રત્યક્ષ કર્યું છે. તે પુરૂષને દૂરથી ચંદનનો કકડો જોઇને ' આ ચંદનના લાકડાનો કકડો સુરભિ ગંધવાળો છે ' એ પ્રકારનું ચાક્ષુષ પ્રત્યક્ષ થાય છે; તેમાં ચંદનના કકડા સાથે તો ચક્ષુ ઇંદ્રિયનો સંયોગ સંબંધ થાય છે, માટે ' ચંદનનો કકડો ' એ અંશમાં તો તે પ્રત્યક્ષ લૌકિકજ હોય છે; અને તે દૂર દેશવૃત્તિ ચંદનખંડ સાથે ઘ્રાણ ઇંદ્રિયનો સંયોગ સંબંધ તો છે નહિ, કેમ કે જેમ ચક્ષુ ઇંદ્રિય પોતાના ગોલકમાંથી નીકળીને દૂરદેશ વૃત્તિ પદાર્થ સાથે સંબંધ પામે છે, તેમ ઘ્રાણાદિક ઇંદ્રિયો પોતાના ગોલકમાંથી નીકળીને દૂર દેશ વૃત્તિ પદાર્થ સાથે સંબંધ પામતાં નથી. પણ ઘ્રાણાદિક પોતાના ગોલક સાથે સંબંધવાળા પદાર્થોનાજ ગંધાદિકને ગ્રહણ કરે છે, માટે ઘ્રાણ ઇંદ્રિયના સંયુક્ત સમવાય સંબંધ વડે તે ચંદનના સૌરભનું પ્રત્યક્ષ સંભવતું નથી. જો કે ચક્ષુ ઇંદ્રિયનો તે સૌરભ ગંધ સાથે સંયુક્ત સમવાય સંબંધ છે, તથાપિ ચક્ષુ ઇંદ્રિયના સન્નિકર્ષમાં ગંધ ગુણના પ્રત્યક્ષજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરવાની યોગ્યતાજ નથી. માટે 'સુગંધવાળો ચંદનનો કકડો' એ ઉક્ત ચાક્ષુષ પ્રત્યક્ષને સારભગંધ અંશમાં લૌકિક પ્રત્યક્ષ રૂપતા સંભવતી નથી, પણ અલૌકિક પ્રત્યક્ષ રૂપતાજ કહેવી પડશે. તેમાં, ચંદનખંડને જોઇને પૂર્વે અનુભવ કરેલા સૌરભ ગંધના સંસ્કાર ઉદ્‌બુદ્ધ (જાગ્રત) થાય છે. તે ઉદ્‌બુદ્ધ સંસ્કારથી તે સૌરભ ગંધનું સ્મરણ થાય છે. એ સૌરભગંધક વિષયક સ્મૃતિજ્ઞાન એજ તે ચક્ષુ ઇંદ્રિયનો સૌરભ ગંધ સાથે જ્ઞાન લક્ષણ સન્નિકર્ષ છે. એ જ્ઞાનલક્ષણ સન્નિકર્ષ વડે સૌરભ ગંધનું અલૌકિક ચાક્ષુષ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

એજ રીતે રજ્જુમાં ' આ સર્પ છે ' એ પ્રકારનું ચાક્ષુષ પ્રત્યક્ષ થાય છે. એ ભ્રાંતિ-

For Private And Personal Use Only

Mo. 9512234311 www.jainreferencelibrary.org jaintatvagyanshala@gmail.com